

S.B.XAMRAYEV,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti assistent-stajyori

TDIU Samarqand filiali dotsenti L.Eshonqulov taqrizi asosida

YOSHLARDA KASB ETIKASI RIVOJLANISHINING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada yoshlarni kasbiy etika va axloqiy munosabatlarning jamiyatda tutgan o'rni falsafiy tadqiq etilgan. Unda kasbiy ahloqning mohiyati – axloqiy murakkablik, bilim qobiliyatlari, ya'ni aql-idrokning ahloqiy masalalarda aniq fikr yuritish va ahloqiy jihatdan maqbul yo'llar bilan harakat qilishi, ahloqiy majburiyat va mas'uliyatli hatti-harakatlar bilan samarali kurashish qobiliyatini oshirish ekanligi ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Amaliy etika, klassik kasblar, professionallik, kasbiy ahloq kodeksi, kasbiy qadriyatlar, xizmat ideali, kasblar sotsiologiyasi.

СОЦИО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье философски исследуется роль профессиональной этики и нравственных отношений молодежи в обществе. В нем, научно проанализированы того, что суть профессиональной этики заключается в моральной сложности, когнитивных навыках, то есть способности ясно мыслить в моральных вопросах и действовать морально приемлемыми способами, эффективно справляться с моральными обязательствами и ответственным поведением.

Ключевые слова: Практическая этика, классические профессии, профессионализм, профессиональный этический кодекс, профессиональные ценности, идеал службы, социология профессий.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF PROFESSIONAL ETHICS DEVELOPMENT IN YOUTH

Annotation

The article philosophically examines the role of professional ethics and moral relations of young people in society. It scientifically analyzes that the essence of professional ethics lies in moral complexity, cognitive skills, that is, the ability to think clearly on moral issues and act in morally acceptable ways, effectively dealing with moral obligations and responsible behavior.

Key words: Practical ethics, classical professions, professionalism, professional code of ethics, professional values, ideal of service, sociology of professions.

Mamlakatimizda yoshlarning xar tomonlama shakllantirishda kasb etikasi asosiy o'rin ega bo'lib yoshlarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirish masalalari zamonaviy oliy ta'lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish nazariyasi va amaliyotida muhim ahamiyatga ega. Buning sababi shundaki, aynan kasbni birlamchi "o'zlashtirish" bosqichida yosh shaxsning hayotda o'z taqdirini o'zi belgilash jarayoni amalga oshiriladi, uning hayotiy va mafkuraviy pozitsiyalari shakllanadi, individual uslublar, faoliyat, xulq-atvor va muloqot usullari o'zlashtiriladi va o'z-o'zidan shakllanadi. Binobarin, ikki komponentning o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligini aniqlash muammosi, ya'ni, kasbiy yo'nalish va yoshlarning hayotiy yo'nalishi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Shu o'rinda har bir shaxs hayotidagi rolini, ayniqsa, farzandlar tarbiyasini Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tushuntirib berar ekan, "Tarbiya mukammal bo'lishi uchun esa bu masalada bo'shliq paydo bo'lishiga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Barchangizga ayon, hozirgi kunda dunyo miqyosida beshafqat raqobat, qarama-qarshilik va ziddiyatlar tobora keskin tus olmoqda. Diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migrasiya, "ommaviy madaniyat" kabi xavf-xatarlar kuchayib, odamzot asrlar davomida amal qilib kelgan e'tiqodlar, oilaviy qadriyatlarga putur etkazmoqda"[1], deb ta'kidlaydi. Mana shu ja'ryonlarning yoshlarni kasb etikasini asosida tarbiyalash lozim. Shu o'rinda ahloq falsafasi fan sifatida eramizdan avvalgi ming yillik o'rtalarida ma'naviy-nazariy faoliyatni moddiy va amaliy faoliyatdan ajratish natijasida yuzaga kelgan ahloqiy me'yorlarni rasmiylashtirish zarurati tufayli

vujudga keladi. Insonning moddiy va amaliy faoliyati turlaridan biri kasbiy faoliyat edi. "Faoliyat - bu shaxs tomonidan faoliyat, muloqot va xulq-atvorni modellashirish va o'zini o'zi anglashning qiymatga asoslangan usuli"[2].

Shuning uchun ham antik davrlarda ham umumiy ahloqiy nazariyaning tarkibiy qismi sifatida kasbiy etika vujudga keladi. Uning paydo bo'lishi kasbiy ahloqning paydo bo'lishi bilan bog'liq edi.

Kasbning jamiyat bilan munosabatlarini tartibga soluvchi normalar bilan bir qatorda, kasbiy guruhlar ichida bir-biriga qaratilgan talablar ham shakllangan. Misol tariqasida 13-14-asrlarda G'arbiy Yevropa shaharlaridagi ustaxonalar hayotini belgilab bergan nizomlarni keltirishimiz mumkin. Ular jamiyat a'zolarini xom-ashyo sotib olish, shogirdlar tayyorlash, buyurtmalarni taqsimlash va hokazolarda teng huquqli bo'lgan qoidalarini o'z ichiga olgan. Axloqiy yo'nalish mazmuni - bu tarbiya elementi mazmunining tarkibi. Ezgulik, mehr-oqibat va boshqalar qadriyatlar ushbu ta'lim elementining mazmunini aniqlash manbai bo'lgan. Ular ta'lim mazmunining kunlik elementining tuzilishini belgilaydi: o'quvchilarning dunyoga, tabiatga, odamlarga va o'zlariga bo'lgan qadriyat munosabatlari tizimi, bu o'quvchilarni ta'lim (tarbiya) mazmunining boshqa barcha elementlariga singib ketadi. Yoshlarning axloqiy yo'nalishini shakllantirishning eng muhim pedagogik shartlaridan biri bu axloqiy yo'nalish mazmunini tashkil etuvchi qadriyatlar bo'lgan axloqiy ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan faoliyatning axloqiy kontekstini yaratishdir.

Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi va murakkablashishi, individual mutaxassisliklar va kasblar

sonining ko'payishi bilan kasbiy etikaga bo'lgan ehtiyoj har qanday muayyan kasbdagi odamlarning munosabatlarini tartibga solish uchun mo'ljallangan ahloqiy bilimlarning maxsus sohasi sifatida o'sib bordi.

Ahloqiy talablarning umuminsoniy tabiatiga va yagona mehnat ahloqining mavjudligiga qaramay, kasbiy faoliyat turlarining ko'payishi uchun o'ziga xos hatti-harakatlar normalari ham aniqlandi. Bunday me'yorlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi, kasbiy hatti-harakatlar va baholash uchun mos motivatsiya insoniyatning ahloqiy rivojlanishining yo'nalishlaridan biridir. Kasbiy ahloq me'yorlari shaxsning qadr-qimmatini oshirishni aks ettirdi va kasbiy faoliyatning insoniy mezonlarini belgilab berdi. Sivilizatsiya rivojlanishi va kasbiy tabaqalanishning chuqurlashishi munosabati bilan hozirgi vaqtda kasbiy etikaning roli ortib bormoqda. Bu o'rinda juda muhim tushunchalar, chunonchi, "g'ayrat", "shijoat", "fidoiylilik", "mehnatsevarlik" kabi mohiyati jihatidan bir-biri bilan uzviy bog'liq insoniy fazilatlariga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Darhaqiqat, mana shu to'rtta tushuncha – "g'ayrat", "shijoat", "fidoiylilik", "mehnatsevarlik" asosida gavdalanadigan insoniy faoliyat ulkan ijtimoiy-ma'naviy o'zgartiruvchanlik qudratiga egadir. Tabiiyki, bu ijobiy xislatlarni bir-biri bilan bog'lab, ularni amalga oshirishga safarbar qiladigan asosiy ma'naviy omil bu - inson ongi tushunchasi, ya'ni dunyoqarashi va tafakkuridir.

Shu ma'noda sog'lom turmush tarzini yangilash va rivojlantirish o'ta muhimdir. "Bugun hayotning o'zi bizdan professional, tezkor va samarali davlat xizmati tizimini shakllantirish, yangicha fikrlaydigan, tashabbuskor, el-yurtga sadokatli kadrlarga keng yul ochish buyicha samarali tizim ishlab chikishni talab etmoqda"[3], Deydi Sh.M.Mirziyoyev.

Shaxsni o'ziga yuklangan muayyan vazifaning talablarini bajarish uchun ega bo'lgan ta'lim, aniq bilim va ko'nikmalar standartlariga asoslanib, mutaxassis deb atash mumkin. Mutaxassislik muhim va o'rganilgan kasb, chunki u odamlarning hayot sifatiga bevosita va dinamik ta'sir ko'rsatadi. Kasbiy etikani professionaldan kutilayotgan xulq-atvorning shaxsiy, ijtimoiy, tashkiliy va korporativ mafkuralari deb hisoblash mumkin. Etika professional uchun majburiy kompetentsiya sifatida qaraladi va keng jamoatchilik professional amaliyotlaridan olishni kutishi mumkin bo'lgan ishlash va xizmat ko'rsatish standarti sifatida hisoblanadi. Etika mutaxassislarni bozordagi boshqalardan ajratib turadi.

Kasbiy ahloq boshqa kasblarda ham shakllanadi, ularda mutaxassislar va jamiyat, menejerlar va boshqa xodimlar o'rtasidagi ahloqiy munosabatlar ham rivojlanadi. Bu munosabatlar ish etikasi bilan tartibga solinadi. Zamonaviy boshqaruv tuzilmasi va ishni tashkil etishning rivojlanishi bilan ma'muriy ahloq kodekslarini, boshqaruv etikasini ishlab chiqishga tobora ko'proq ahamiyat berilmoqda.

Etika faqat qonunga rioya qilish bilan bog'liq emas, balki qonunga odatiy rioya qilishdan tashqariga chiqadigan xulq-atvor kodeksi. Faylasuflar tomonidan ishlab chiqilgan ikkita asosiy nazariya ahloqiy absolyutizm va madaniy relativizmni o'z ichiga oladi. Ahloqiy absolyutizm halollik, adolat, javobgarlik va boshqalarni hurmat qilish kabi asosiy ahloqiy qadriyatlarini global tamoyillar sifatida tushuntiradi va har qanday individual mutaxassis uchun qo'llaniladi, madaniy relativizm esa biz yashayotgan jamiyatning xususiyatlariga ko'ra maxsus shakllangan ahloqiy qadriyatlar haqida gapiradi.

"Kasbiy etika" – bu turli yo'llar bilan tushunilishi mumkin bo'lgan atama.

Birinchidan, kasbiy etika – bu professional tomonidan qabul qilingan amaliy qarorlarni amalga boshqaradigan qadriyatlar va normalar kodeksi. Shunday qilib, kasbiy etika harakatning ko'proq yoki kamroq aniq va ongli belgilovchisi bo'lishi mumkin. Kasbiy etikaning bu jihatini o'rganish ijtimoiy psixologiyaga tegishli.

Ikkinchidan, kasbiy etika to'liq ideallashtirilgan qadriyatlar to'plami bo'lib, maqsadi ushbu kasb ishlashi mumkin bo'lgan eng yaxshi dunyoni tushuntirishdir. Hozirgi kunda barcha kasblar o'zlarining eng yaxshi qadriyatlarini, xulq-atvori va oqibatlarini ochib beradigan o'zlarining xulq-atvor qoidalarini ishlab chiqdilar. Bunday kasbiy etika ekspressiv va ko'rgazmali sifatida tavsiflanishi mumkin va shuning uchun uni ritorika deb ataladigan fanning usullari bilan eng yaxshi o'rganish mumkin. Ammo bunday bayonot qabul qilinishidan oldin aniqlanishi kerak. Masalan, ritorika tushunchasi hech qanday salbiy ma'noda tushunilmasligi kerak. Aytish mumminki, kasbiy etika - bu ma'lum bir kasbni tavsiflashi kerak bo'lgan yaxshi niyatlarning e'lon qilinishi va namoyon bo'lishi.

Uchinchidan, kasbiy etika tanqidiy falsafiy intizom va amaliy ahloqning kengroq sohasining bir qismi bo'lishi mumkin. Bunday holda, falsafiy ahloqning normal usullari ularni baholash, tanqid qilish va rivojlantirish uchun kasbiy qarorlar, rejalashtirish va harakatlarga nisbatan qo'llaniladi.

Falsafiy kasbiy etikada bir qancha tendentsiyalarni ajratish mumkin. Birinchisini ikkilamchi ahloq deb atash mumkin, birinchi navbatda E. Pincoffs tomonidan ishlatiladigan atamani qabul qilish. Ushbu g'oya kasbiy etikaga tatbiq etilganda, kasbiy hayot uning dramatik muammolari yoki ahloqiy dilemmalar nuqtai nazaridan o'rganiladi. Masalan, advokat o'zining oqlanishi jamoatchilikka jiddiy zarar yetkazadigan xavfli jinoyatchining vakili ekanini biladi. U hali ham bu odamni himoya qilishi kerakmi? Har bir inson o'zini himoya qilish huquqiga ega, ammo bu huquqni huquqshunos yordamisiz amalga oshirib bo'lmaydi. Bu huquq sohasidagi odatiy ahloqiy dilemma.

Etik dilemmalar - bu faqat faktlar va texnik qoidalar bilan foydalanish bilan qoniqarli tarzda aniqlab bo'lmaydigan harakat yo'nalishini aniqlash uchun ahloqiy qadriyatlar tizimidan foydalanishni talab qiladigan muammolar. Etik dilemma turli qoidalar o'rtasida tanlov qilishga to'g'ri keladigan vaziyat sifatida ko'rib chiqilishi mumkin yoki aniq qoidalar yoki kuzatilishi kerak bo'lgan holatlar tarixi yo'q yoki xulosa qilish uchun bir nechta harakat yo'nalishini talab qilishi mumkin bo'lgan vaziyat.

Etik dilemma bilan bog'liq har qanday masala baholash uchun mutaxassisga topshirilganda, birinchi qadam ularni birinchi o'ringa qo'yish va bu borada yetarli ma'lumotlar va faktlar mavjudligini yoki yo'qligini tekshirish va har doim faktlarni hissiy javoblardan ajratishga harakat qilishdir. Agar yetarli ma'lumotlar mavjud bo'lsa, ularning qonuniy yoki yo'qligini tekshirib ko'ring va ko'proq ma'lumot olishga harakat qiling yoki tengdoshlar yoki qariyalardan maslahat so'rang. Mavjud ma'lumotlar yetarli ekanligi aniqlansa va ularning kasbiy va ahloqiy standartlarga muvofiqligini qonuniy ravishda tasdiqlaydi. Agar ular etika me'yorlarga muvofiq bo'lsa, xavf omillarini baholang va mavjud variantlarni ko'rib chiqing. Turli xil variantlarni taroziga soling va muvozanatlashtiring va xulosaga kelish uchun aniq asoslar taqdim etilishi mumkin bo'lgan eng yaxshi variantni tavsiya eting. Agar ushbu savollarning birortasiga javob qoniqarli bo'lmasa, tavsiyalar berish tavsiya etilmaydi.

Ikkinchidan, kasbiy ish va umuman kasbiy mahoratning asosiy tushunchalari falsafiy kontseptual tahlil orqali tekshirilishi mumkin. Ko'pchilik faylasuflar bu sohadagi asosiy falsafiy yondashuv, qonuniyligi aniq va foydasi yaqqol ko'rinib turadi, deb o'ylashni xohlaydi. Masalan, avtonomiya va hokimiyat tushunchalari tahlilning tipik ob'ektlari hisoblanadi.

Uchinchidan, falsafiy yondashuv kasbiy hayotning tarixiy olamiga qaratilishi mumkin, bu esa barcha kasbiy faoliyatlar amalga oshiriladigan kontekst va muhit sifatida tushuniladi. Bunday yondashuvni Fuko yaratgan. Ko'p jihatdan bu yondashuv eng samarali hisoblanadi, chunki u

kasbiy hayotning umumiy rasmini shakllantirishga va ushbu doirada joylashtirishga imkon beradi. yuqorida sanab o'tilgan kasbiy etikaning boshqa jihatlarini

Aхлоқ etikadan quyidagi jihatlar bilan farq qiladi:

Aхлоқ	Etika
Ko'proq umumiy va ko'rsatmalarga asoslangan	Maxsus va tavsiflovchi. Bu tanqidiy aks ettirish
1. Urf-odat va an'analar.	1. Ahloq.
Ko'proq noto'g'ri natijalar bilan tashvishlanadi	To'g'ri harakatning natijalari bilan ko'proq tashvishlansa
2. Harakat, bajarilganda.	2. Bajarilmagan.
Sud hukm va jazoga qaratilgan	Ta'sir, ta'lim, kodlar orqali o'qitish,
3. Xudoning nomi yoki qonunlar bo'yicha.	3. Yo'riqnomalar va tuzatishlar
Ikki o'rtasida ziddiyat yuzaga kelgan taqdirda, ahloq-odoba ustuvor ahamiyat beriladi, chunki zarar	Kamroq jiddiy, shuning uchun faqat ikkinchi o'rinda. Kamroq tarqalgan. Ammo murakkab o'zaro ta'sirlar tufayli bugungi kunda dolzarbdur
4. Ko'proq. Bu yanada keng tarqalgan va asosiy.	4. Zamonaviy jamiyat
Misol: Xarakterning nuqsoni, korruptsiya,	Misol: Tushunchalar yoki odob-ahloq haqidagi e'tiqodlar, ta'mi,
5. Tovlamachilik va jinoyat.	5. Urf-odatlar va qonunlarga nisbatan

Aхлоқ va etikaga zid bo'lgan qonunlar davlat, hokimiyat yoki milliy yoki xalqaro siyosiy organlar tomonidan rasman tasdiqlangan normalardir. Normalarni buzish jinoyat deb ataladi va muayyan jazoni taklif qiladi.

1-jadval.

Rivojlanish etikasi paradigmasining ahloqiy asoslari

Aхлоқiy nazariyaning kichik kategoriyalari	Xalqaro rivojlanish uchun ahloqiy masalalar	Rivojlanish etikasi
Meta-etika	Rivojlanishning predmeti nima?	Yaxshi hayot, adolat va tabiat bilan barqarorlik
Normativ etika	Xalqaro taraqqiyotni hal qilishda intellektual soha nimani aniqlashi kerak? (meta-etik tomonidan belgilanganidek)	Etika maqsadlari va etik strategiyalar
Amaliy etika	Qo'llaniladigan siyosatning oqibatlar	Global rivojlanish etikasi

Etika nazariyasining kichik toifalari va ularning har birida xalqaro rivojlanish uchun yuzaga keladigan etika savollari o'rtasida parallellik o'rnatish rivojlanish etikasi paradigmasining ahloqiy asosini tashkil qiladi. "Taraqqiyot korxonasiga ushbu etika muammolarni hal qilishning o'ziga xos usuli bormi?" degan savol tug'ilishi mumkin. Mening javobim shuki, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy voqelik butun etika nutqini belgilaydi. Boshqa tomondan, ahloqiy javoblar rivojlanish agentlarini aks ettiradi va iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy haqiqatni belgilaydi.

Ma'lumotlar talqiniga asoslanib, biz respondentlarning kasbiy etikani tarbiyalash jarayoniga ovozlari xaritalash modelini ishlab chiqdik. Ushbu model to'rt bosqichni o'z ichiga oladi: qadriyatlarini rivojlantirish, ahloqiy kamolot, professionallikni rivojlantirish va egalik. Kasbiy etikani rivojlantirish uchun ushbu to'rt elementni amalga oshirish va qo'llash kerak. 1-rasmda ushbu to'rt elementning kasbiy etika rivojlanadigan muhitni qanday tashkil etishi ko'rsatilgan.

Shunday qilib, kasb etikasi turli xil fikrlar maktabi ostida yoki siyosiy iqtisod an'analari doirasida boshqacha mafkuraviy va ahloqiy naqshlar ostida tekshirilishi kerak. Tadqiqot xalqaro taraqqiyotning kasb etikasi paradigmasi

Etika nazariyasi prizmasida xalqaro rivojlanish bo'yicha etika savollarining o'ziga xos tipologiyasi[4] va uning rivojlanishidagi ahloqiy javoblar 1-jadvalda keltirilgan.

sifatida belgilaydigan narsa aynan har bir jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy shakllanishining xalqaro rivojlanishning metaetik, me'yoriy va amaliy ahloqiy jihatlariga aks etishidir. Shunday qilib, tadqiqot xalqaro rivojlanish uchun meta-etik, me'yoriy va amaliy ahloqiy savollar orasida yangi tipologiyani taklif qildi. Amaliy siyosat ta'sirida tadqiqot ob'ekt (insoniyat) bilan uyg'un bo'lgan sub'ektning (insonning) haqiqiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda xalqaro rivojlanish bo'yicha ahloqiy siyosatni amalga oshirish uchun vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan inson rivojlanishining yangi paradigmasini taqdim etishga qaratilgan. Klark tavsiya qilganidek, "Taraqqiyot odob-ahloqini tarbiyalash taraqqiyot siyosati va tafakkuriga rahbarlik qilish uchun inson farovonligi to'g'risida izchil hisobot yaratish imkoniyatiga ega"[5].

Yuqorida aytilganlardan ko'rinib turibdiki, professionallik isboti bo'lishi uchun professionaldan kutilgan muayyan munosabatlar yoki odatiy fazilatlarini amalga oshirish uchun professional kerak. Ya'ni, professional ahloqiy ideallarni bilish amaliyoti bilan jamoat manfaatiga erishish bilan bog'liq xizmatlarni ko'rsatishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев III.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. -Т.: Ўзбекистон, 2018, 505-бет.
2. Коган Л.Н. Теория культуры / Л.Н.Коган. - Екатеринбург, 1993.
3. Мирзиёев III.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд, -Т.: Ўзбекистон, 2018. Б. 90
4. For classification methods see Barley (1994) and Marradi (1990)
5. Clark, A. D., 2002, Development ethics: A research agenda, International Journal of Social Economics, 29(11): 830-848.
6. Hausman, M. D. and McPherson S. M., 1993, Taking ethics seriously: Economics and contemporary moral philosophy, Journal of Economic Literature, 31(2): 671-731.